

YAZILI KAYNAKLARA GÖRE İSKİT/SAKA KAHRAMANLIK DESTANLARI*

Scythian/Saka Heroic Epics to Written Sources

Dr. Eda DURMUŞ**

ÖZ

MÖ 800 civarında Orta Asya’da yaşanan kuraklık sonucunda İskitler, Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara göç etmiş ve böylece Avrasya bozkırlarında İskit Çağı başlamıştır. Bu göç ve yayılım İskitlerin Çin, Pers, Asur ve Grek kaynaklarında farklı adlarla (Saka, Sai, Aşguzai, Skythai) anılmasına neden olmuştur. Herodotos, Grek kaynaklarında Skythai, Pers kaynaklarında ise Saka olarak belirtilen kavmin aynı soydan geldiğini belirtmiştir. İskitler konargöçer bir yaşam sürdürerek avcılık, hayvancılık ve akınlarla hayatlarını şekillendirmiştir. Bu yaşam biçimi kahramanlık destanlarının temelini oluşturmuştur. Kahramanlık anlatıları hem İskitlerin hem de çağdaşı kavimlerin yazılı kaynaklarında yer almıştır. Oğuz Kağan, Alp Er Tonga ve Şu destanları bu bağlamda öne çıkar. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un evlenmesi, çocuklarının olması ve ülkesini oğulları arasında paylaştırması anlatılır. Herodotos’un eserinde İskitlerin atası Targitaos’un çocuklarıyla ilgili anlatımlar Oğuz Kağan Destanı ile benzerlik gösterir. Destan kahramanı Afrasyap’ın Türkçe adı Alp Er Tonga olarak kaynaklarda geçer. Bu kahramanın adından Grek kaynaklarında Madyas, Asur kaynaklarında ise Maduva olarak söz edilir. Herodotos, İskit ordusunun başında Prototyas oğlu Madyas’ın bulunduğundan bahseder. MÖ VII. yüzyılın ortalarında İskitlerin Ön Asya’ya akınları sonucunda Alp Er Tonga Destanı’nın oluşmaya başladığı kabul edilir. Bu dönemde Pers-İskit savaşları yoğunlaşmış, Alp Er Tonga destan kahramanı olarak ortaya çıkmıştır. Şu Destanı ise Büyük İskender’in Türkistan seferiyle bağlantılı olarak şekillenmiştir. Kaşgarlı Mahmud’un aktardığı bilgilerde Şu’nun İskender’le karşılaştığı ve savaşların yaşandığı anlatılır. Şu Destanı’ndaki, Grek tarihçisi Arrianos’un İskender’in seferleriyle ilgili yazdıklarıyla örtüşür. Bu bağlamda Şu Destanı’nın MÖ 330’larda ortaya çıkmaya başladığı düşünülür. Grek kaynakları destanların kronolojik sırasının belirlmesine imkân sağlar. Sonuç olarak, Oğuz Kağan Destanı en eski olarak öne çıkar ve İskitlerin Karadeniz’in kuzeyine göçüyle ilişkilendirilir. Alp Er Tonga Destanı İskitlerin Ön Asya’ya akınları sırasında oluşmuş, Şu Destanı ise Büyük İskender’in Asya seferleriyle bağlantılı olarak şekillenmiştir. Her üç destan da İskit/Saka Döneminin kahramanlık çağını temsil eder. Makalede destanların oluşumu kronolojik sıraya göre değerlendirilerek Oğuz Kağan Destanı en eski, Alp Er Tonga Destanı ikinci, Şu Destanı’nı ise üçüncü sıraya yerleştirilmiştir. Bu sıralama, İskitlerin tarihsel süreçteki askeri ve siyasi etkinliklerinin destanlara nasıl yansındığını göstermektedir. Destanların İskit/Saka Dönemi kahramanlık çağına ait olduğu vurgulanarak İskitlerin yazılı belgeler bırakmaması nedeniyle diğer kültürlerin kaynaklarında yer alan anlatıların önemi ortaya konulmuştur. Bu anlatıları, farklı kültürlerle ait kaynaklarla karşılaştırma yoluyla metinlerin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu gösterilmiştir. Destanların tarihsel gelişimi içinde taşıdıkları unsurlar, İskitlerin toplumsal yapısının ve kültürel değerlerinin izlerini sürme imkânı sunmuştur. İskitlerin ataları, liderleri ve mücadeleleri hakkındaki anlatıların Türk destanlarıyla nasıl örtüştüğü detaylı şekilde incelenmiştir. Böylece İskit destanlarının yalnızca birer efsane değil, dönemin tarihi olaylarıyla şekillenen birer kültürel miras olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İskit/Saka, Grek Kaynakları, Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Şu Destanı.

ABSTRACT

Around Around 800 BCE, a severe drought in Central Asia compelled the Scythians to migrate to the steppes north of the Black Sea, initiating what is recognized as the Scythian Age across the Eurasian steppes. This large-scale migration and territorial expansion led to their identification under different names across various historical sources, including Saka in Persian, Sai in Chinese, Aşguzai in Assyrian, and Skythai in Greek records. Herodotus stated that the peoples identified as Skythai and Saka are of common origin. The Scythians adopted a nomadic lifestyle centered on hunting, animal husbandry, and raiding. This way of life became the foundation for their heroic narratives, which not only permeated their own oral traditions but also appeared in the historical records of neighboring civilizations. In this context, the epics of Oghuz Khan, Alp Er Tunga, and Shu stand out as significant cultural artifacts. The Oghuz Khan Epic recounts the hero’s marriage, the birth of

* Geliş tarihi: 19 Mart 2025- Kabul tarihi: 15 Kasım 2025
Durmuş, Eda. “Yazılı Kaynaklara Göre İskit/Saka Kahramanlık Destanları”, *Milli Folklor* 148 (Kış 2025): 41-52

** Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye. edadurmuş06@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0460-4712.

his children, and the eventual division of his realm among his sons. Notably, Herodotus's account of Targitaos, the ancestral figure of the Scythians, and his sons, shows parallels with the structure and themes found in the Oghuz Khan narrative. The legendary figure Afrasyab appears in Turkic sources as Alp Er Tunga. In Greek accounts, he is identified as Madyas, while Assyrian sources refer to him as Maduva. Herodotus notes that Madyas, the son of Protothyes, commanded the Scythian army. The formation of the Alp Er Tunga Epic is believed to coincide with the Scythian incursions into the Near East during the mid seventh century BCE. These campaigns, particularly against the Persians, served as the historical background for the emergence of Alp Er Tunga as an epic hero. The Shu Epic is associated with Alexander the Great's campaigns in Central Asia. According to accounts preserved by Mahmud al-Kashgari, Shu encountered Alexander, leading to a series of conflicts. These narratives align with the writings of the Greek historian Arrian, whose detailed accounts of Alexander's expeditions mirror the events described in the Shu Epic. Therefore, it is widely accepted that the epic began to take form around 330 BCE. Greek historical sources are crucial for establishing a chronological framework for these epics. The Oghuz Khan Epic appears to be the earliest, closely tied to the initial Scythian migration into the northern Black Sea region. The Alp Er Tunga Epic reflects the period of Scythian aggression toward the Near East, while the Shu Epic emerged in response to the Macedonian incursion into Central Asia. Collectively, these epics represent the heroic age of the Scythian or Saka world. This study organizes the epics chronologically: first, the Oghuz Khan Epic; second, the Alp Er Tunga Epic; and third, the Shu Epic. This ordering reflects the historical trajectory of Scythian military and political activity and demonstrates how such events became embedded in epic tradition. Given the absence of native Scythian written records, the importance of cross cultural textual sources becomes evident. Comparative analysis reveals that these narratives possess a layered structure shaped by both indigenous oral traditions and external historical observation. In tracing the historical development of these epics, one also uncovers key aspects of Scythian social organization and cultural values. The stories concerning Scythian ancestors, leaders, and struggles closely parallel motifs found in Turkish epic literature. Ultimately, the Scythian epics should not be regarded as mere legends; rather, they represent a form of cultural memory grounded in and shaped by historical realities.

Keywords

Scythian/Saka, Greek Sources, Oghuz Khagan Epic, Alp Er Tonga Epic, Shu Epic.

Giriş

Türkistan ve Moğolistan bozkırlarında yaklaşık MÖ 800'lerde yaşanan kuraklık, etkisini uzun süre hissettirmiştir (Tarhan 1979: 365). Bu iklimsel değişiklik Hunların Çinlilerle ve Choular ile mücadelesine neden olmuştur (Eberhard 1987: 38- 39). Böylece Hunlar batıya çekilmiş ve orada yaşayanları yurtlarından etmişlerdir. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda her bir boy, kendilerinin batısında bulunan boylara saldırmak zorunda kalmıştır (Rice 1958: 43).

İskitler yaşanan olumsuz durumlardan etkilenmiştir. MÖ VIII. yüzyılda İskitler, Karadeniz'in kuzeyindeki Kimmer yurduna ulaşmışlardır. Herodotos bu hususta şöyle demektedir: "Konargöçer İskitler Asya'da yaşamaktaydılar, Massagetlerle yapmış oldukları savaştan yenik çıkarak, Kimmerlerin yanına göçtüler" (Herodotos IV, 11). Kimmerler bu gelişme sonucunda yurtlarını terk etmişlerdir (Herodotos IV, 11). İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları kendilerine yurt tutmuşlardır. İskit ve Greklerin karşılaşmaları Greklerin koloni kurdukları döneme denk gelmektedir. Grekler, Karadeniz kıyılarına şehirler kurmak suretiyle ticari ilişkileri geliştirmişlerdir (Mansel 2020: 177- 178).

Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kimmerlerin yaşadığı bölgeden başlayan İskit yayılması, kısa süre içinde geniş bir coğrafi alana uzanarak Ön Asya'ya kadar etkili olmuştur. İskitler Kafkaslar'dan inerek Urartulular, Asurlular ve Perslerle etkileşimde bulunmuştur (Durmuş 1997: 94). Bu gelişmeler sonucunda İskitler tamamen Avrasya bozkırlarına yayılmışlardır. Hem doğu hem de batı bozkırlarında varlıklarını sürdürdükleri söylenebilir.

İskitler, etkileşimde bulundukları kavimlerin kaynaklarına geçmişlerdir. Grek kaynaklarında Skyhai, Pers kaynaklarında Saka, Asur kaynaklarında Aşguzai ve Çin kaynaklarında Sai adı bu konargöçerler için kullanılmıştır (Durmuş 2017: 45-47). Herodotos,

Perslerin bütün İskitleri Saka olarak adlandırdıklarından söz etmektedir (Herodotos VII, 64).

İskitlerin yaşamında avcılık, hayvancılık ve akınlar önemli bir yer tutmuştur. Mücadele ve kahramanlık, İskit hayatının belirgin özelliklerindendir. Onların kahramanlıkları ve elde ettikleri başarılar, çeşitli yazılı kaynaklarda yer almıştır. İskitlere saldırıların başarılı olmadığı ve onların izinin sürülüp etkisiz hâle getirilemediği açık bir biçimde ortaya konulmaktadır. İskitlerin kentleri ve kalelerinin olmadığı, at üzerinde hayatlarını sürdürdükleri, hayvancılıkla geçinip, göçer evlerde yaşadıkları belirtiliyor (Herodotos IV, 6). Bu anlatım onların asıl yaşam biçimini de ortaya koymaktadır.

Herodotos'un verdiği bilgiler, İskitlerde kahramanlığın önemini ortaya koymaktadır. Onların yayıldığı çevrelerde çağdaşı kavimlerin yazılı kaynaklarında İskit kahramanlık destanlarından söz etmek mümkün olabilmektedir. Kahramanlık destanları arasında önemli yeri olan Oğuz Kağan, Alp Er Tonga ve Şu destanlarının oluşumu İskit Dönemi'ne kadar gitmektedir. Şüphesiz yazılı kaynaklar dikkate alındığında ilk katman olarak İskit/Saka Dönemi'nden söz etmek mümkündür. Şimdi sırasıyla bu kahramanlık destanlarının İskitlerle bağlantısı üzerinde durabiliriz.

İskitlerin Ataları Üzerine Herodotos'taki Anlatımlar ve Oğuz Kağan Destanı

İslam öncesi (Bang ve Rahmeti 1936) ve İslami devir (Togan 1982) versiyonları bulunan Oğuz Kağan Destanı'nın en eski olanında Oğuz Kağan merkezli bir anlatım yer almaktadır. Burada şu şekilde bir anlatım sırası bulunmaktadır: "Oğuz Kağan'ın doğumu, çocukluğu, gençliği, kavmini tehdit eden vahşi bir hayvandan kurtarışı, evlenişi, çocuklarının olması, hükümdarlığa yükselişi, dünyanın fethine çıkması, bu fethi tamamladıktan sonra yurduna dönmesi ve yurdunu oğulları arasında paylaştırması". Burada Oğuz Kağan'ın faaliyetleri basit, yalın ve açık ifadelerle ortaya konulmuştur. Destanda yaşanan gerçek olaylar destan kültürü içinde ortaya konulmaya çalışılmıştır (Koca 2011: 511).

İskit Dönemi'nde Oğuz'un evliliği, çocukları ve ülkesini paylaşırması ile ilgili bölümlerin benzerleri Herodotos'un eserinde bulunmaktadır. Herodotos biri İskitlerin, diğeri ise Karadeniz Greklerinin anlatımına dayalı destan parçalarına kitabında yer vermiştir. Burada her iki metinde Oğuz Kağan'ın evlilikleri, çocuklarına verdiği adlar ve ülkesini çocuklarına pay etmesi ile karşılaştırılabilir. Bundan dolayı Oğuz'un ve onun etrafında gelişen olayların İskit Dönemi'ne dayandırılması mümkün görünmektedir. Bundan dolayı Herodotos tarafından kayıt altına alınan bu bilgiler büyük önem taşımaktadır.

Herodotos, ilk olarak İskit soyuna dair bilgi vermektedir. Bu anlatım İskitlerin kendisine dayandırılmaktadır. O, bu hususta şu bilgileri vermektedir:

"İskitler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle verirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızyıymış, öyle derler. Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais" (Herodotos IV, 5).

Oğuz Kağan Destanı'nda Herodotos'un İskit anlatımıyla ilgili verdiği bilgiler karşılaştırma yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu bilgiler şu şekildedir:

"Oğuz Kağan günlerden bir gün bir yerde Tanrı'ya yalvarıyordu. Karanlık basınca gökten bir gök ışık indi. Oğuz Kağan oraya yürüdüğünde o ışığın içinde oturan çok güzel bir kız gördü. Kıza gönül vererek evlendi. Üç erkek çocukları oldu. Birincisine Gün, ikincisine Ay ve üçüncüsüne de Yıldız adını koydular" (Bang ve Rahmeti 1936: 13, 15).

İskit anlatımındaki bilgiler Oğuz Kağan Destanı'nda verilen bilgilerle karşılaştırmayı mümkün kıldığı görülmektedir. Burada Targitaos'un Oğuz Kağan ile aynı kişi olduğu görülmektedir. Targitaos'un oğulları Lipoxais, Arpoxais ve Koloxais sırasıyla Gün,

Ay ve Yıldız Han'a karşılık geliyor. Bu bilgiler ışığında İskit anlatımının Oğuz Kağan Destanı ile bağlantısı ortaya konuluyor (Tarhan 2002: 608).

İskitlerin atası ve çocukları ile ilgili Karadeniz Greklerinin anlattıkları da dikkat çekicidir. Burada Herakles ata olarak veriliyor ve onun evliliği ve çocuklarından şu şekilde söz ediliyor:

“Herakles diye anlatırlar, Geryon'un öküzlerini önüne katmış giderken, İskitlerin oturdukları yerlere gelmiş, soğuk, buz gibi bir havaya yakalanmış, aslan postunu çekmiş üzerine ve uyumuş; arabasına koşulu iki kısarak otlamaktaymışlar, bu arada bir mucize olarak kaybolmuşlar. Herakles uyanmış, kısrakları aramış. Bütün ülkeyi geçmiş, sonunda “Ağaçlık” denilen yere gelmiş. Bir mağaranın içinde yukarısı kadın, alt yanı yılan bir yaratık bulmuş. Kısraklar bu yaratığın elindeymiş. Onun kendisiyle yatması karşılığında kısrakları vermeyi kabul etmiş. Herakles bu ücret karşılığı onunla birleşmiş. Ondandır üç çocuğu olmuş. Büyüyünce anaları çocukların adlarını koymuş. Birincisinin adı Agathrsos, sonrakinin Gelonos, en küçüğünün Skythes” (Herodotos IV, 8- 10).

Benzer bir biçimde Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz'un ikinci evliliği şu şekilde anlatılır: “Oğuz Kağan ava gider. Önünde bir göl ortasında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda çok güzel bir kız oturur. Oğuz Kağan onu görünce çok etkilenir ve onunla evlenir. Evliliklerinden üç erkek çocukları olur. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adını koyarlar” (Bang ve Rahmeti 1936: 15).

İskitlerin soyuna dair Grek anlatımı ile Oğuz Kağan Destanı arasında da bir bağlantının olduğu da görülmektedir. Bu anlatımda Herakles ile Oğuz Kağan aynı kişi olarak değerlendiriliyor. Burada verilen bilgilere göre Herakles'in birinci oğlu Agathrsos'a karşılık Gök Han, ikinci oğlu Gelonos'a karşılık Dağ Han ve üçüncü oğlu Skythes'e karşılık Deniz Han adları veriliyor. Buradan her iki anlatımda Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un evliliği bölümleri ile örtüşüyor (Tarhan 2002: 608).

İskit anlatımında Targitaos'tan olan çocukların devlet yönetimine nasıl geldiklerinden de söz edilmektedir. Çocukların adlarından söz edildikten sonra bu hususta şu bilgiler yer almaktadır:

“Bunların zamanında Skythia'ya gökyüzünden altından yapılma zanaat araçları düşüyor, bir sapan, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve almak için yaklaşıyor; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar” (Herodotos IV, 5).

Grek anlatımında ise Herakles'ten olan çocukların devlet yönetimine nasıl getirildiği ve ülkelerinin nasıl bölüştürüldüğü hakkında verilen bilgiler de şu şekildedir:

“Herakles oradan ayrılırken, yaylarından birini kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşanıldığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını kadına verdi. Bunları verdikten sonra gitti. Çocukları büyüyünce anaları onlardan yayı kurmalarını ve kılıç kayışını kuşanmalarını istedi. İlk iki çocuk bu işi yapamadı ve anaları onları kovdu. En küçükleri Skythes istenilene yaptı ve yerinde kaldı. Sonradan gelen bütün Skyth hükümdarları bu Skythes'ten türemişlerdir.” (Herodotos IV, 10).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un ülkesini çocuklarına bölüştürmesi de şu şekildedir:

“Oğuz Kağan oğullarını çağırttı. Avlanmak amacıyla Gün, Ay ve Yıldız'ı doğu tarafa, Gök, Dağ ve Deniz'i batı tarafa gönderdi. Gün, Ay ve Yıldız çok av çok kuş avladıktan sonra, yolda bir altın yay buldular. Oğuz Kağan yayı üçe böldü. Oğulların yay sizlerin olsun dedi. Gök, Dağ ve Deniz çok av ve çok kuş avladıktan sonra,

yolda üç gümüş ok buldular. Oğuz Kağan okları üçe üleştirdi. Sağ yanında Buzuklar, sol yanında Üç Oklar oturdu. Ülkesini oğullarına bölüştürdü” (Bang ve Rahmeti 1936: 31, 33).

Herodotos’ta geçen İskit ve Grek anlatıları Oğuz Kağan Destanı’nda geçen anlatımlarla büyük ölçüde örtüşmektedir. İskit anlatımında altın, hâkimiyetin bir sembolü olarak öne çıkarken Grek anlatımında ise yay ve kılıç, yönetimin ele geçirilmesi açısından önemli unsurlar olarak görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı’ndaki anlatımda altın yay ve gümüş oklar yine hâkimiyet açısından ön plana çıkmaktadır. Bu anlatımlarda yönetimin ele geçirilmesi karşılaştırmaya imkân vermektedir.

Oğuz Kağan Destanı’nın en eski Türk Destanı olması Oğuz’un oğullarının “Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han” olarak adlandırılmasından hareketle ileri sürüldüğü görülmektedir (İnan 2006: 38). Bu fikir doğru olmakla birlikte herhangi bir tarihleme yapmaya imkân vermiyor. Oğuz Kağan Destanı diğer destanlara göre çok daha eski dönemlerde oluşmuştur demek mümkün olabiliyor.

MÖ 330’larda Oğuzların 22 boy olarak teşekkül etmiş olmakla birlikte Oğuzların ilk atası Oğuz Han’ın, bu tarihten çok öteye, MÖ VII. yüzyıla gitmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çağların Türk tarihinin karanlık çağları olduğu ve tarihi kayıtlara geçmemiş daha başka Türk hükümdarlarının da Oğuz Kağan’ın şahsiyetinin oluşmasında rol sahibi olabileceği belirtiliyor (Ercilasun 1991: 10). Burada yapılan tarihlendirme destanın oluşumu dönemi için daha yakın zamana işaret ediyor.

MÖ VIII. yüzyılda İskitlerin Türkistan’dan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara geldikleri kabul ediliyor. Hatta MÖ 720 yıllarında gelmiş olabilecekleri üzerinde duruluyor. Oğuz Kağan’ın faaliyetlerinin bu göç sonucu başladığına dikkat çekiliyor. MÖ VII. yüzyılda ise İskitlerin Doğu Avrupa ve Ön Asya’dan Uzak Doğu’ya kadar olan arazilere hâkim oldukları belirtiliyor. Destanda Oğuz’un yayılmasıyla bu yayılma arasında paralellik kuruluyor (Hasanov 2009: 266-267).

İskitlerin Karadeniz kuzeyine geldiğinde İskit dilinde yapılan anlatım ile Karadeniz Greklerinin Grekçe anlatımı bu bağlamda önem taşıyor. Herodotos’un Grekçe olarak yazıya geçirdiği anlatımların Oğuz Kağan Destanı ile bağı düşünüldüğünde destanın ortaya çıkışı ve kronolojisi kendiliğinden anlaşılabilir. Bu bağlantıdan hareketle en azından MÖ VIII. yüzyılın sonlarına doğru destanın oluştuğunu söylemek mümkün olabiliyor.

İskitlerin Ön Asya’ya Yayılımları ve Alp Er Tonga Destanı

En eski kahramanlık destanlarından biri de Alp Er Tonga Destanı’dır. Bu destan Farsça olarak yazılmıştır. İran destanları arasında Ebü’l-Kasım Firdevsi-i Tusi’nin ölmez eseri Şehnâme efsane ile gerçeği kucak kucağa yaşıtan zengin ve engin bir eski İran tarihidir. Eski İran şehinşahlığını idare etmiş bulunan sülaleleri, o sülaleler çağlarında yetişen ve maceraları hayret ve hayranlık uyandıran olağanüstü güçteki kahramanları, üstelik de İran’da yerleşik hayat ve uygarlık uğrunda verilen savaşlarla bunların sonuçlarını kapsayan bu millî destan birtakım tarihî olayların ortaya çıkarılması açısından önemlidir (Karahana 1971: 195).

Şehnâme’de Turan ile İran arasındaki mücadele önemli bir yer tutar. Bu mücadelede Turan hükümdarı Efrasiyab başrolde. Zal, ona karşı ordu gönderir. Rüstem de Efrasiyab ile savaşır. Efrasiyab, savaşların ardından babasının yanına döner. Daha sonra İran’a yeni bir hücum düzenler. Kavus, hem Rum Kayseri’ne hem de Efrasiyab’a haber yollar. Rüstem, Turanlılarla yeniden savaşır. Efrasiyab, savaş meydanından çekilir. Barman ve Hüman’ı Sührab’ın yanına gönderir. Kavus, Efrasiyab’ın gelişinden haberdar olur. Efrasiyab bir rüya görür ve bunu müneccimlere tabir ettirir. Siyavuş ile barış yapar. Siyavuş’a haber gönderir ve ondan cevap alır. Sonunda Siyavuş, Efrasiyab’a sığınır. Bu olaylar,

destanda Efrasiyab'ın hem askerî hem diplomatik yönlerini ortaya koyar (Firdevsi 1967: II, 18- 20, 33- 45, 170- 173, 230- 233, 251- 255, 413- 417, 425- 435, 438- 441, 460- 473). Bu bilgilerden Efrasiyab'ın İran'da hüküm süren birden çok hükümdar zamanında var olduğu anlaşılmaktadır. Burada Efrasiyab'ın babasının adı ise Peşenk olarak geçiyor.

Efrasiyab'ın İran çevresinde ilk görünüşü Nevzer zamanına rastlamaktadır. Bu sıralarda Turan hükümdarı Peşenk oğlu Efrasiyab'ı büyük bir ordu ile Nevzer'in üzerine göndermiştir. Nevzer üç savaştan sonra tutsak düşmüş ve işler de karmakarışık olmuştur. Efrasiyab, Nevzer'i öldürünce Zev tahta oturmuştur. O da Efrasiyab ile savaşmışsa da kıtlık tehlikesinin iki tarafı da felakete uğratması sonucunda barış yapılmıştır. İki taraf da Ceyhun Nehri'ni kendilerine sınır kabul etmişlerdir. Zev'in yerine Pişdadilerin son hükümdarı olan Gerşasb geçmiştir. Onun hükümdarlığının son yıllarında Efrasiyab İran'a hücum etmiştir. Gerşasb'ın ölümü üzerine İran bir süre başsız kalmıştır. Bu zamanlardadır ki, İranlılarla Turanlıların uzun süren savaş devri alevlenmiştir (Karahana 1971: 199).

Pişdadilerin yerine Keyaniler sülalesi geçer. Bu sülalenin ilk hükümdarı Keykubad'dır. Keykubad da Efrasiyab ile savaşa tutuşur. Çetin mücadeleler, cenkleşmeler olur. Sonunda yine antlaşmaya varılır. İkinci defa Ceyhun nehri, İran- Turan sınırı olarak kabul edilir. Keykubad'dan sonra Keykavus yerine geçer (Karahana, 1971: 199). Keykavus birçok engeli aşarak egemenliğini korur, onun egemenliği sarsılınca, Efrasiyab bunu değerlendiren. İran'a ordu gönderip başarı sağlar ve İran hükümdarı da olur (Karahana 1971: 200). Keykavus'un oğlu Siyavuş babasına darılarak Efrasiyab'ın ülkesine gider. Efrasiyab onu kızı Firengis ile evlendirir. Efrasiyab'ın kardeşi Gersivez, Siyavuş'u kıskanır. Sonunda onu öldürür. Bu sırada gebe olan Firengis, daha sonra Keyhüsrev'i doğurur. Bundan sonra da İran'la Turan arasında pek şiddetli savaşlar olmuştur. Keyhüsrev Turanlıların elinden kaçırılarak Keykavus'un yanına getirilir (Karahana 1971: 201).

Keykavus'un ölümünden sonra tahta torunu Keyhüsrev geçer. Bu dönemde Turanlılarla İranlıların savaşı başlar. Daha sonra savaşa bizzat Efrasiyab da karışır. Orduları başında Keyhusrev ile Efrasiyab bizzat buluşmuşlar ve Efrasiyab yenilgiye uğratılmıştır. Sonuçta Efrasiyab yakalanmış ve Gersivez ile birlikte Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür (Karahana 1971: 201- 202).

Destan kahramanlarının hangi tarihî şahsiyetler olabileceğini anlamak, hangi döneme ait olduğunu da anlamaya imkân verebilecektir. Destanda geçen Keyanilerin Akamenitler olduğu, Keyaniler Çağı olarak belirtilen dönemin de Akamenitler Dönemi olduğu ortaya konulmuştur. Dara ise Darius'la özdeşleştirilmiştir (Karahana 1971: 208). Bu durumda kronolojik olarak da dört katmanlı bir yapı gösteren Şahname'nin ikinci katmanı İskit ve Perslerin yoğun mücadelelerinin olduğu dönemi konu edinmiştir. Bu nedenle Turanlıların hükümdarı olarak belirtilen Efrasiyab'ın İskit liderleri arasında aranması gerekir.

Bu dönemde tarihî kayıtlara göre hüküm süren hükümdarlar Dayaukku (Desoces), Aşaşrita (Phraortes) ve Uvaşatra (Kıyaksares)'dir (Öztuna 1990: 73). Bu durumda Kıyaksares'in Keyhüsrev olması gerekmektedir. Buradan hareketle Desoces'in Keykubad ve Phraortes'in Keykavus olması ihtimali vardır. Bu hükümdarlar zamanında var olan Afrasiyab'ın da Grek kaynaklarında adı Madyas, Asur kaynaklarında adı Maduva olarak geçen İskit hükümdarı olması kesindir. Afrasiyab'ın babası olarak belirtilen Peşenk'in de Grek kaynaklarındaki Protohyas ve Asur kaynaklarındaki Bartatua ile aynılığı ortaya çıkmaktadır.

Fars kaynaklarında geçen Türk hükümdarının adı Türkçe kaynaklara da geçmiştir. Kaşgarlı Mahmud şu şekilde bir açıklama yapıyor: "Türklerin büyüğü olan Hükümdar Afrâsiyab Tonga Alp Er olarak adlandırılır; anlamı bebr (kaplan) gücünde olan kahraman

adamdır” (Kaşgarlı Mahmud 2020: 496-497). Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmud’un görüşlerini destekleyerek, Tonga Alp Er’in İranlılar tarafından Efrasiyab olarak adlandırıldığını ifade etmektedir (Yusuf Has Hacib 1988: 31). Buradan destandaki Turan kahramanı Efrasiyab/Afrâsiyab’ın Türkçe adının Alp Er Tonga olduğu anlaşılmış oluyor.

Alp Er Tonga’nın İran kaynaklarında isminin “Frangrasyan, Frasiyav, Urvad-gaifrast, Vidhirisa, Frasiyak, Vidharg-afrastaka ve Farasiyat” olarak da geçtiği görülmektedir (Duleba 1995: 71). Bu adlandırmalara bakıldığında onunla ilgili adlandırmanın birden fazla olduğu dikkat çekiyor. Fakat bu adlar herhangi bir karşılaştırmaya imkân vermiyor.

Kaşgarlı Mahmud, Alp Er Tonga Destanı ile ilgili doğrudan bir bilgi vermiyor. “Alp Er Tonga öldü mü? Kötü dünya kaldı mı? Felek öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır” (Kaşgarlı Mahmud 2020: 19) şeklinde başlayan onunla ilgili sagulara, yani ağıtlara yer veriyor (Eren vd, 1988: 23). Bunlar Kaşgarlı’nın eserinin farklı yerlerinde toplam 11 dörtlükten oluşuyor. Böylece Alp Er Tonga’nın ölümü sonrasında gerçekleşen yoğ töreni ile ilgili bölümü kapsıyor.

Alp Er Tonga hakkında kayda değer bilgiler ise Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde geçmektedir. Türk beylerinin, dünya beyleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu belirttikten sonra, bunlar arasında adı en çok bilinenin Tonga Alp Er olduğunu ifade etmektedir. Anlatımının devamında şu açıklamayı yapmaktadır: “Tonga Alp Er, yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi. Çok seçkin, yüksek ve yiğit adamdı. Zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur” (Yusuf Has Hacib 1988: 31).

Yusuf Has Hacib, Tonga Alp Er’in çeşitli akınlar düzenleyerek topraklar fethettiğini belirtmektedir. Dünya hâkimiyeti için geniş bir bilgi birikiminin gerekliliğine dikkat çektikten sonra, İranlıların bu bilgileri yazılı hâle getirdiklerini ve eğer bu bilgiler kayda geçirilmemiş olsaydı söz konusu şahsın tanınmasının mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca dünya üzerinde egemenlik kurmak için binlerce erdemin şart olduğunu vurgulamaktadır. Bu erdemlerin yardımıyla yönetimin sağlanacağını, ülke ve halkın ise hukuki düzenlemeler çerçevesinde disiplin altında tutulacağını belirtmektedir (Yusuf Has Hacib 1988: 31). Şüphesiz Yusuf Has Hacib, Alp Er Tonga’nın özelliklerini ortaya koyuyor. Ayrıca burada İranlıların bunu kitaba geçirmelerinin önemini de ortaya koymuş oluyor.

Ebu’l Gazi Bahadır Han Selçukluların kendilerinin soyunu Kınık uruğuna bağladıklarına dikkat çekmektedir. O, Alp Er Tonga ile ilgili şu bilgiyi veriyor: “Efrasiyab’ın bir oğlu Keyhusrev’den kaçıp, Türkmen’in Kınık uruğunun içine varıp, orada büyüyüp kalmıştır, biz onun neslinden oluyoruz diyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrasiyab’a eriştirdiler” (Ebu’l Gazi Bahadır Han 1974: 82). Burada verilen bilgiler Efrasiyab, yani Türkçe adıyla Alp Er Tonga’nın ne zaman yaşadığını ortaya koymak için yetmiyor. Ancak onun kronolojik olarak yaşadığı dönemi tespit etme denemesi yapılabileceğini tespit etmek için bir fikir vermektedir.

Bu veriler Alp Er Tonga’nın İskit Dönemi’nde var olduğuna ve Alp Er Tonga Destanı’nın temellerinin yine bu dönemde atıldığını ortaya koymaktadır. İskit adıyla anılan toplulukların doğuda Mançurya’dan batıda Macar ovasına kadar yayılmalarının yanında, Kafkaslar’dan Ön Asya’ya yayılmaya başlamaları MÖ VII. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Kimmerleri yurtlarından çıkaran İskitler, bunların ardından, Kafkasları doğudan geçerek, Hazar Denizi kıyısından Derbent-Demirkapı geçidini de aşıttan sonra üzerinden Azerbaycan’a ve daha güneye inmeye başlarlar (Herodotos IV, 12). İskit yayılımının zirvesinde bulunduğu sırada Media’da Kiyaksares hüküm sürmekteydi. Protothyas’ın oğlu Madyas’ın liderliğinde harekete geçen kalabalık bir İskit ordusu Media topraklarına

doğru yönelmiştir (Herodotos I, 103). Bu İskit yayılmasına karşı Medler direnmişler, ancak savaştan yenik çıkarak güçlerini yitirmişlerdir. Bundan sonra İskitler bütün Asya'ya yayılmışlardır (Herodotos I, 104). Oradan Mısır üzerine yönelmişler, Mısır önderinde Mısır kralı Psammetikos karşılarında çıkmış, armağanlar sunmuş ve geri dönmelerini sağlamıştır (Herodotos I, 105). Asya, yirmi sekiz yıl İskit egemenliği altında kalmıştır. Ama büyük çoğunluğu Kiyaksares ve Medlere konuk olmuşlar, sarhoş edilip boğazlanmışlardır. Böylece İskitlerin Asya'daki egemenliği son bulmuştur (Herodotos I, 106). İskitlerin egemen unsur olarak Ön Asya'da hüküm sürdükleri dönem olarak MÖ 653- 625 yılları arasındaki yirmi sekiz yıl kabul edilmektedir. Fakat sürekli cenkler, değişik iklimler gitgide İskitleri yıpratmış ve azaltmış olduğundan İskit gücü zayıflamıştır (Günaltay 1987: 112- 113).

MÖ 625 yılında seferlerle güç kaybeden İskitlerin geri kalanları içinden ileri gelenlerinin sarhoş edilerek öldürülmesi İskit hükümdarı Madyas Dönemi'ne rastlamaktadır. İskitler bunun sonucunda Media'dan çekilmişlerdir. Hatta Madyas'ın da bu davette sarhoş edilerek öldürüldüğü ve İskitlerin başsız kaldığı ifade edilmektedir (Günaltay 1987: 113). Bu gelişmeler İskitlerin merkezi birliğinin zayıflamasına neden olmuştur. Çinliler MÖ 623'te Su, yani Saka Devleti'nin on iki beyliğini hakimiyet altına almışlardır (De Groot 1921: I, 21). Bu durum ancak büyük bir hükümdarın ölümü ve İskit merkezi birliğinin dağılmasıyla açıklanabilir. İşte bu kahraman Asur kaynaklarında Maduva, Grek kaynaklarında Madyas şeklinde geçen şahıs olmalıdır. Bundan dolayı Türk destanlarında "Tonga Alp Er", İran destanlarında "Afrasiyab" olarak bilinen bu kahraman, İskit Devleti'nin en parlak dönemine damgasını vurarak onun zirveye ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Togan 1981: 36).

İran-Turan mücadelesini konu alan ve mübalağalı bir üslupla yazılan Şehnâme'de ise Turanlılar, yani Türkler düşman olarak gösterilmiştir. Alp Er Tonga ise düşman tarafın kahramanı olarak verilmiştir. O, aynı zamanda tarihî bir şahsiyettir. Alp Er Tonga MÖ 624 yılında İranlılar tarafından hile ile öldürülen bir Saka kahramanıdır. Onun destandaki şahsiyetine Gök Türk çağında yaşamış olan bazı Türk kahramanlarının hatıraları da eklenmiş olmakla birlikte esas unsurlar Saka çağına aittir (Atsız 1997: 300-301).

Alp Er Tonga'nın bir İskit/Saka hükümdarı olduğu kaynaklardaki bilgilerle ortaya konulabilmektedir. Özellikle MÖ VII. yüzyılın ortalarından öldürülmesine kadar geçen süreçteki tarihî olaylar destana yansımış durumdadır. Herodotos tarafından verilen tarihî bilgiler en azından Alp Er Tonga'nın tarihî varlığını ortaya koymuş durumdadır. Şüphesiz Şehnâme İranlıların kahramanlığını ön plana çıkarsa da Alp Er Tonga hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılıyor. Destanda Alp Er Tonga'nın babası Peşenk tarafından söylenenlere de yer veriliyor. O, "Alp Er Tonga avda arslan, savaşta savaş filidir. Bahadır bir timsahtır" diyor (Atsız 1997: 301). Buradan kahramanın bazı özellikleri de anlaşılabilir.

Büyük İskender'in Türkistan Seferi ve Şu Destanı

Saka Dönemi kahramanlık destanlardan biri de Şu ile bağlantılı olanıdır. Bu destanın günümüze gelmiş tam bir metni bulunmamaktadır. Kaşgarlı Mahmud, eserinde Türkmen, Uygur ve Öge kelimelerinin açıklanması sırasında Şu ve onun mücadele ettiği Zülkarneyn ile ilgili bazı efsaneler hakkında bilgi vermektedir. Bunlar, birbiriyle ilgili, ancak farklı maddelerde verilen bilgilerdir (Ata Yıldız 2015:355). Dolayısıyla destan, bu bölümlerin bir araya getirilmesiyle tamamlanabilmektedir. Bu bilgilerden hükümdar Şu'nun faaliyetleri anlaşılabilir.

Destanın ilk bölümü "Türkmen" maddesi ile başlamaktadır:

“Zülkarneyn, Semerkand’ı geçerek Türk diyarına yöneldiğinde Türklerin o zamanki hükümdarı Şu adlı bir genç idi. Büyük bir ordusu vardı. Balasagun yakınındaki Şu kalesini fetheden o idi. Suyab kalesinde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kez davul vurdurulurdu. Bu adamın- Zülkarneyn’i kastediyorum- yaklaşmakta olduğu ona söylendi. Onunla savaşalım mı? Yoksa nasıl emir buyurursunuz? dediler. Şu, Hocent vadisinin kıyısına, onun geçişini haber versinler diye öncü olarak kırk sipehsalar göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı” (Kaşgarlı Mahmud 2020: 519-520).

Bu arada Zülkarneyn ırmağa doğru ilerleyişini sürdürür. Böylece bozkır coğrafyasına ulaşmış olur. Burada onun faaliyetleriyle ilgili şu bilgi verilir:

“Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçtiğini haber verdiler. Gece davul çaldı ve Şu da doğuya doğru yürüdü. Halk savaş için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını, o, bunun hayvanını almıştı. Sabah olunca karargâhları dümdüz, boş bir hâle geldi. O, zaman Tıraz, İspicâb, Balasagun vb. şehirler henüz kurulmamıştı. Bunların hepsi sonradan kuruldu. Kavim, konargöçer ve çadır halkı idi” (Kaşgarlı Mahmud, 2020: 520).

Bu bilgilerden sonra destanda Oğuz boylarının adı geçer. Her bir boyu temsilen 22 kişi iki kişiyle karşılaşır. Onlara şöyle derler: “Ey iki adam! Bu adam- Zülkarneyn’i kastediyorlar- yolcudur, bir yerde durmaz; bizi aşır geçer, biz de yerimizde kalırız” dedi. Onlar daha sonra “Halaç” diye adlandırıldılar (Kaşgarlı Mahmud 2020: 520).

Zülkarneyn gelip bu insanları ayırt edici işaretleri ve Türk alametleri ile görünce, onlara “Türkmenend” şeklinde seslenir. Bunun Türk’e benzer olduğu belirtilir. Bu adlandırma o zamandan beri hep kullanılır. Onların aslında 24 boy olduğuna dikkat çekilir (Kaşgarlı Mahmud 2020: 520).

Destana göre Hükümdar Şu, geri çekilerek doğuya doğru ilerlemeye devam eder ve en sonunda Çin topraklarına kadar ulaşır. Onun peşinden ise Zülkarneyn yol alır. Uygur yakınlarına vardıklarında Zülkarneyn, Hükümdar’a oldukça yaklaşır. Bu noktada Hükümdar Şu, ona karşı bir öncü kuvvet gönderir. Zülkarneyn de aynı şekilde kendi öncü birliklerini sevk eder. Gece saatlerinde meydana gelen çatışmada, Zülkarneyn’in askerleri yenilgiye uğrar. Bu savaş Altun Kan adlı bölgede gerçekleşir ve burası sonrasında "Altın Han" olarak anılmaya başlanır. Ardından Zülkarneyn, Hükümdar Şu ile barış yapar ve Uygur şehirlerini kurar. Hükümdar Şu ise yolculuğunun sonunda Balasagun’a varır ve burada kendi ismini taşıyan “Şu” adlı bir şehir kurar (Kaşgarlı Mahmud 2020: 520).

Türkmen adı altında Şu destanı hakkında bilgiler bu şekilde tamamlanmaktadır. Ancak destana dair bilgiler Uygur adı altında devam etmektedir. Uygur maddesi altında verilen bilgiler şöyledir:

“Uygur beş şehirli bir vilayetin adı. İskender orayı, Türk hakanı ile barıştığı zaman kurdu. İskender Uygur vilayeti yakınlarına vardığı zaman Türk hakanı ona dört bin kişi gönderdi. Tolgalarının kanatları şahin kanadı gibi idi. Oklarını öne nasıl atıyorlarsa, arkaya da öyle atıyorlardı. İskender bunları görünce hayretler içinde kalarak, bunlar kendi kendilerini besleyebilirler; başkalarının yiyeceklerine ihtiyaç duymazlar, çünkü av, onlardan kaçmaz ve istedikleri an onu yiyebilirler” (Kaşgarlı Mahmud 2020: 54-55).

Şu Destanı’nın Uygur adı altındaki parçası da bu şekilde tamamlanır. Bundan sonra Öge maddesi altında destanın bir parçası daha bulunmaktadır. Bu destan parçası ise şu şekilde devam eder:

“İskender Çin’e ulaştığı zaman Türk hakani, onunla savaşmak üzere tamamen gençlerden oluşan bir birlik gönderdi. Vezir ona, “hep gençleri gönderdin; onların yanında savaşta tecrübeli ve yaşlı birisi de olmalıydı” dedi. Hakan, yaşlı mı anlamında “öge” der. Vezir de “evet” diye cevap verir. Bunun üzerine yaşlı bir adam gönderir. İskender’in öncülerine gece baskını yaparlar ve onları yenerler. Türk askerlerinden biri İskender’in askerlerinden birisini kılıçla göbeğine dek yarar. Öldürülen adam, beline, içinde altınlar bulunan bir kemer bağlamıştı. Kemer yarılr ve altınlar kana bulanarak yere saçılır. Sabah olunca, Türk birliğindeki askerler, kana bulanmış altınları görürler ve birbirlerine “bu nedir?” diye sorarlar. Sonra, “altın kan” derler; “altın ve kan” demektir. Bundan dolayı oradaki ulu bir dağ, bu isimle adlandırılır. Etrafında çok konargöçerler bulunan, Uygur yakınlarında bir dağdır. Daha sonra İskender onunla barış yapmıştır” (Kaşgarlı Mahmud 2020: 44).

Burada belirtilenden hükümdar Şu hakkında farklı bir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Zülkarneyn olarak belirtilen şahıs ise Büyük İskender olarak kabul edilmektedir. Bozkır coğrafyasına doğu-batı yönünde etkili sefer yapanlar Büyük İskender ve Büyük Kiros ve Büyük İskender’dir. Dolayısıyla her ikisi de İskitlerle mücadele etmiştir. Buradan hareketle hükümdar Şu’nun İskitlerin lideri olduğunu ve Şu Destanı’nın başlangıcının İskit/Saka Dönemi’ne uzandığını söylemek mümkündür.

Destanda adı geçen Zülkarneyn’in, tarihsel olarak Makedonya’nın ünlü kralı Büyük İskender ile özdeşleştirildiği bilinmektedir. Orta Çağ İslam tarihçileri gibi Kaşgarlı Mahmud da bu kişiden Zülkarneyn adıyla söz etmiştir. Bu bağlamda, destanda anlatılan olayların İskender’in MÖ 330-327 yılları arasında gerçekleştirdiği Türkistan seferiyle örtüştüğü söylenebilir (Ercilasun 1991: 6-7). Grek kaynaklarında Büyük İskender ve seferlerine dair ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Özellikle Arrianos, İskender’in Anabasisi adlı eserinde onun seferleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu bilgiler destanda geçen bilgilerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Büyük İskender’in Türkistan seferi sırasında birçok kenti zapt ettiği, adını taşıyan kentler kurduğu bilinmektedir. Onunla ilgili verilen bilgiler tarihi bilgilerdir. Bu bağlamda destanı kayıtlar değildir. Ancak Şu Destanı’nda geçen bilgilerle karşılaştırma yapmaya imkân vermektedir. İskender’in Sir Derya Nehri’ni geçip ilerlemesi Arrianos tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır (Arrianos IV, 4-8). Nehir çevresinde olan olaylarla ilgili İskitler İskender’e elçi göndermek durumunda kalmışlardır (Arrianos IV, 5.1). Destanda da hükümdar Şu’nun askerleri ile Zülkarneyn’in askerleri arasında mücadelelere yer verilmektedir.

İskender Dönemi’nde, İskitler konargöçer bir hayat sürmekteydiler (Arrianos IV, 5.3). Henüz büyük şehirler kurulmamıştı. Destanda verilen bilgilere göre de Seyhun boyları ve daha doğuda yaşayan Türkler çadırlarda konargöçer olarak yaşamaktaydılar. Tıraz, İspicâb, Balasagun ve diğer büyük şehir ve beldeler o devirde henüz yoktu. Hepsi sonradan kuruldu (Ercilasun 1991: 9).

Arrianos Büyük İskender’in mücadele ettiği topluluklardan söz etmektedir. Özellikle konargöçer olarak İskit, Saka ve Massaget adlarını kullanmaktadır. Destan’da geçen Oğuz boylarının adlarını Grek kaynaklarından çıkarabilmek mümkün olamamaktadır. Her ne kadar bu dönemden Oğuz boy adları doğrudan çıkarılamasa da, MÖ 330’larda Oğuzların var olduğu ve boylar şeklinde yapılandıkları bilinmektedir (Ercilasun 1991: 9). Özellikle, MÖ 176 yılında Hun hakani Motun Çin imparatoruna bir mektup yazar. Bu mektubunda yirmi altı devletin hep alındığı ve onların Hun olduklarını belirttikten sonra, yay çeken ve kullanan kavimlerin hepsinin tek aile halinde birleştikinden söz eder (Ögel 1981: I, 441). Bu bilgi Oğuzların Motun Dönemi’nde çoktan boylar halinde yapılandığı

ortaya koyar. Bu bağlamda bir devlet çatısı altında bir araya getirilmiş yay çekip kullananların Oğuz boyları olduğunu düşündürür.

Grek kaynaklarında geçen toplulukların her birinin boylar birliği şeklinde yapıldığı da anlaşılmaktadır. Strabon ise, Hazar Denizi ve çevresinde hüküm sürenler arasında İskitler, Dahailer, daha doğuda Massagetler ile Sakalardan söz eder (Strabon XI.8.2). Onun verdiği bilgiler Arrianos'un verdiği bilgilerle örtüşür. Böylece destanda adları geçen Oğuz boylarının İskit/Saka oluşumu içinde olduğunu düşünmek mümkün olabilir.

Sonuç

İskitler geniş bozkırlara yayılmış ve büyük bir güç olarak etkilerini hissettirmişlerdir. Birçok siyasi, askeri ve toplumsal önemli gelişme İskit Dönemi'nde olmuştur. Onlar giriştikleri savaşlarda büyük galibiyetler almışlardır. Bu bütün toplumda hissedilir hâle gelmiştir. Bu bağlamda hayatlarında kahramanlık ön plana çıkmış ve kahramanlar toplum içinde büyük saygı görmüşlerdir. Kahramanlar bazen ataları bazen de hükümdarları olmuştur.

İskitlerde hayatın bu gerçeği destan ve edebiyata yansımıştır. Ancak kendi yazılı belgeleri olmadığından çağdaş kaynaklarda efsane ve destan bilgilerini bulmak mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda kahramanlık destanları olan Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tonga Destanı ve Şu Destanı hakkında bilgiler İskit Dönemi'ne kadar ulaşmaktadır. En azından destanlarda geçen bazı bilgiler İskit Dönemi verileriyle karşılaştırılmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un iki hanımla evliliği ve hanımlarından üçer çocuğunun olması İskit soy efsanesiyle karşılaştırma yapmaya imkân vermektedir. Bu durum Oğuz Kağan Destanı'nın İskit Dönemi'nde oluşmaya başladığını düşündürmektedir.

Alp Er Tonga Destanı'nda geçen kahramanın, İskit Dönemi'nde varlığı kaynaklarda geçen adlardan hareketle ortaya konulabilmektedir. Herodotos İskit ordusunun başında Ön Asya'ya gelen kahramanın Madyas olduğunu belirtmektedir. Grek kaynağında adı geçen bu şahıs Asur kaynaklarında Maduva olarak bilinmektedir. Bu tarihi şahsiyetin Alp Er Tonga olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca İranTuran mücadelelerinin yoğun olarak başlaması da bu döneme denk gelmektedir.

Şu Destanı için de tarihi kayıtlardaki bilgiler önem taşımaktadır. Eski kaynaklarda Şu Destanı'na dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak Büyük İskender'in Türkistan seferi ve bu esnada ortaya çıkan tarihî olaylarla gelişmeler destanın İskit Dönemi'ne ait olabileceğini göstermektedir. Grek kaynakları, özellikle Arrianos, İskender'in siyasi faaliyetleri hakkında kayda değer bilgi vermektedir. Bu bilgiler, destandaki unsurlarla karşılaştırma yapmayı mümkün kılmaktadır. Ancak destana sonradan eklenen bölümler, destanda bir katmanlaşmanın olduğunu göstermektedir.

Çağdaş kaynak verilerinden hareketle bu kahramanlık destanlarının oluşumunda İskit Dönemi'nin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bozkır kültür çevresinde, destan geleneğinin, İskit Dönemi kahramanlık çağının başlangıcına atıf yaptığı dikkat çekmektedir. Bu destanların birinci katmanını İskit Dönemi'nin oluşturduğunu söylemek mümkün olabilmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arrianos. *İskender'in Anabasisi*. I. Cilt. (Çev. Hayrullah Örs). Maarif İstanbul: Maarif Basımevi. 1945.
Ata Yıldız, Naciye. *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2015.

- Atsız, Hüseyin Nihal. "En Eski Zamana Ait Türk Destanı: Alp Er Tunga Destanı". *Makaleler, I. Cilt*, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1997. 299- 309.
- Bang, W. ve G. R. Rahmeti. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi. 1936.
- De Groot, Johann Jacop Maria. *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. I. Berlin: Walter de Gruyter. 1921.
- Duleba, Wladyslaw. *The Cyrus Legend in the Sahname*. Krakow: The Enigma Press. 1995.
- Durmuş, İlhami. *İskitler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han. *Türklerin Soy Kütüğü*. (Haz. Muharrem Ergin), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser. 1974.
- Eren, Hasan vd. *Türkçe Sözlük*. I- II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1988.
- Ercilasun, A. Bican. "Şu Destanı Hakkında". Millî Folklor, Sayı 11, 1991, 6-11.
- Firdevsi. *Şehname*. II, (Çev. Necati Lugal), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 1967.
- Günaltay, M. Şemseddin. *İran Tarihi*. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1987.
- Hasanov, Zaur. *Çar İskitler*. (Haz. İlyas Topsakal), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009.
- Herodotos. *Herodotos Tarihi*. (Çev. Muntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi. 1987.
- İnan, Abdülkadir. "Türk Destanlarına Genel Bakış". *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Nişriyat A.Ş., 2006. 35- 51.
- Karahan, Abdülkadir. "Firdevsi'ye Göre İran Eski Tarihi ve Şehname'nin Kaynakları". *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 1971. 195- 220.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lügâtî- Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. (Çev. A. Bican Ercilasun- Ziyad Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2020.
- Koca, Salim. "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri". *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi. 2011. 509- 559.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar, İlk Çağ ve Asya- Afrika Devletleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1990.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Rice, Tamara Talbot, *The Scythians*, London: Thames and Hudson, 1958.
- Strabo. *The Geography of Strabo*. (Çev. Horace Leonard Jones) Cambridge: Harvard Üniversitesi Press, 1969.
- Tarhan, M. Taner, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979. 355- 369.
- Tarhan, M. Taner. "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler". *Türkler*, Cilt I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 597- 610.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1981.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Kitabevi. 1982.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1988.